

פיוס XII (1876-1958)

(Pius XII); שמו לפני היבחרו לאפיפיור היה איאוג'ניו מריה ג'זפה ג'ובני פצ'לי. אפיפיור בשנים 1958-1939. פצ'לי נולד ברומא, למד פילוסופיה באוניברסיטה הגרגוריאנית ותיאולוגיה בסנט אפולינרה ברומא, וב-1899 נמשח לכומר. ב-1901 נכנס לשירות מזכירות המדינה (המקבילה לממשלה במדינה) והחל בקריירה ארוכה של דיפלומטיה. ב-1911 היה לעוזר מזכיר המדינה, ב-1912 – לממלא-מקום מזכיר המדינה וב-1914 למזכיר הקונגרסציה (המשרד במזכירות המדינה) לעניינים כנסייתיים מיוחדים.

ב-13 במאי 1917 נמשח פצ'לי לארכיהגמון טיטולרי של סרדס (Sardes) – תפקיד כבוד כנסייתי בלי סמכות של ממש בטריטוריה כלשהי, שהרי סרדס, בירתה הקדומה של לוד שבאסיה הקטנה, חרבה משכבר, וזה מאות שנים שלא היתה למעשה מושב ארכיהגמון נוצרי. הוא גם מונה לנונציוס (שגריר) בבאוואריה. ביוני 1920 מונה פצ'לי לנונציוס בגרמניה. הוא כרת אמנות (קונקורדטים) עם מדינות באוואריה (1924), פרוסיה (1929) ובאדן (Baden) (1932) שבגרמניה. ב-1929 הועלה פצ'לי לדרגת חשמן ובפברואר 1930 מונה למזכיר המדינה (המקביל לראש-ממשלה) של הוויטיקן.

מעשיו של החשמן פצ'לי מאז עלייתו של היטלר לשלטון בגרמניה ב-30 בינואר 1933 היו לשנויות במחלוקת. לדברי מקורות קתוליים, לא השפיע החשמן פצ'לי בדרך כלשהי על ההגמונים הגרמנים שב-28 במרס 1933 ביטלו את האיסורים הקודמים נגד המפלגה הנאצית, כך שמאז יכול היה כל קתולי 'להיות נאמן לשלטונות החוקיים'.

ב-10 באפריל 1933 נתקבלו פרנץ פון פפן והרמן גרינג לראיון אצל האפיפיור פיוס XI, ולדברי פפן 'ציין [האפיפיור] כמה מאושר הוא על שבראש ממשלת גרמניה עומד אדם המתנגד בלי פשרה לקומוניזם ולניהיליזם הרוסי בכל צורתו'. האנטי-קומוניזם החזק של 'הכס הקדוש' מלא תפקיד חשוב בעמדתו של פצ'לי. ב-20 ביולי 1933 חתמו פצ'לי ופון פפן בוויטיקן קונקורדט, והדבר היה ניצחון דיפלומטי חשוב להיטלר.

ואולם, היטלר כלל לא התכוון למלא את הסכם הקונקורדט. ב-14 במרס 1937, כאשר נשקפה סכנה לחופש הדת של הקתולים, פירסם XI את איגרת הרועים (אנציקליקה) 'בדאגה חמורה'

(Mit Brennender Sorge), ובה הצביע על שגיאות האידיאולוגיה הנאצית:

כל המנתק את הגזע, האומה, המדינה, צורת הממשל [...] ממשמעותן הגשמית, ומייחס להם את המשמעות העליונה, נישאה אף מעל לערכים דתיים, וסוגד להם כאלילים, הרי זה מעוות ומסלף את סדר הדברים כפי שברא האל וכפי שראה כי טוב.

איגרת הרועים גינתה תיאוריות אליליות, כגון 'דוקטרינת עבודת האלילים של הגזע', אך לא את המבנה החוקתי של המשטר הנאצי.

ב-2 במרס 1939 נבחר החשמן פצ'לי לאפיפיור ונטל לעצמו את השם פ' XII. כהונתו שנויה במחלוקת של מלומדים וחוקרים באשר ליחס ליהודים, מהם המשבחים את עזרתו האישית של פ' בעת מצוקה, ומהם המותחים ביקורת על שתיקתו ועל שלא גינה בפומבי את רדיפות הנאצים. אפילו מחברים קתולים, המסתמכים אך ורק על מסמכים רשמיים שפירסם ה'כס הקדוש', הוקיעו כמה היבטים בהתנהגות הכנסייה הקתולית בכללה ובהתנהגותו של פ' בפרט.

מתחילת המשטר הנאצי ניסתה הכנסייה להקל את גורלם של היהודים שהמירו דתם והיו לקתולים. הדבר התבטא במחאה של ה'כס הקדוש' על הסעיפים בחוקי הגזע באיטליה מ-1938, העוסקים בנישואי תערובת ובצאצאים מנישואין כאלה. ככלל אפשר לומר שה'כס הקדוש' הסתמך באופן בלבדי על דיפלומטיה, בהתעלמו מסבל אנוש ומעקרונות דתיים ומוסריים.

ואולם, במרס 1939, כאשר התעורר צורך דחוף למצוא מיקלט לאלפי פליטים יהודים בעקבות פרעות נובמבר 1938 ('ליל הבדולח') והרדיפות אחריהן, התערב ה'כס הקדוש' בברזיל הקתולית, והוטיקן השיג 3,000 אשרות כניסה ליהודים שהוטבלו. אך 2,000 מהאשרות לא הונפקו בגלל טענות על 'התנהגות בלתי הולמת', כפי שניסח זאת מזכיר המדינה החשמן מליונה. כפי הנראה הכוונה היתה שיהודים שבו ליהדות לאחר שהגיעו לברזיל. היסטוריונים אחדים סבורים, כי במדיניותה בשאלת הפליטים גילתה הכנסייה אנטישמיות, אדישות לגורלם של היהודים שלא היו לנוצרים וניטרליות מופרזת.

באביב 1940 ביקש הרב יצחק הרצוג, רבה הראשי של ארץ-ישראל, ממזכיר המדינה של הוטיקן, לואיג'י מליונה, להתערב בספרד כדי למנוע את הסכנה שיהודים יוחזרו ממנה לגרמניה. כעבור זמן מה פנה הרב הרצוג שוב בבקשה דומה בקשר לליטא. ה'כס הקדוש' לא התערב.

כמה היסטוריונים טוענים, כי לאפיפיור היה מידע חלקי בלבד על תוכנית הנאצים להשמיד את היהודים, אך נראה שלא כך היו פני הדברים. מזכירות המדינה של האפיפיור היתה בין הגופים הראשונים בעולם שקיבלו מידע על טבח היהודים. בראשית 1941 שלח המיופה-כוח של הוטיקן בסלובקיה, ג'וזפה בורצ'יו, דין-וחשבון המבוסס על מידע שקיבל מאת הרב מיכאל דב ויסמנדל, בדבר השמדת היהודים באורח שיטתי. (ראה אושוויץ, הפרוטוקולים של-).

ב-31 במרס 1942 שלח בורצ'יו עוד דין-וחשבון ובו כתב כי גירושם של 80,000 יהודי סלובקיה לפולין, כמוהו כשילוח רבים מהם למוות.

בספטמבר 1942 עשה הסגל הדיפלומטי המואמן אצל ה'כס הקדוש' צעד דיפלומטי משותף. ממשלת בריטניה רצתה מאוד להבטיח גינוי פומבי מצד האפיפיור נגד יחסם של הנאצים

לתושבי השטחים הכבושים ורדיפות היהודים. אוזבורן פרנסיס דרסי, הנציג הבריטי, כתב למזכיר המדינה:

מדיניות של שתיקה ביחס לפשעים כאלה נגד מצפון העולם כרוכה בהכרח בהסתלקות ממנהגיות מוסרית, ובעקבות זאת בקמילת כוח השפעתו של הוואיטקן וסמכותו.

ב-18 בספטמבר 1942 ציין מונסיניור ג'ובני באטיסטה מונטיני, (לימים – האפיפיור פאולוס VI): 'טבח היהודים הגיע לממדים וצורות מחרידים'. אך בספטמבר 1942, כאשר הגיש נציג ארצות-הברית בוואיטקן, מיירון טילר איגרת לחשמן מליונה, ובה כתב כי היהודים נשלחו למזרח כדי להירצח, השיבה מזכירות המדינה כי אי-אפשר לאמת את דיוק השמועות.

ב-7 באוקטובר 1942 כתב כומר של רכבת בית-חולים:

חיסול היהודים ברצח המונים הוא כמעט מוחלט [...] נאמר לי כי שני מיליוני יהודים נרצחו. לפני ערב חג המולד בדצמבר 1942 נשלחו לאפיפיור מברקים רבים, ובהם מברקו של הרב הרצוג, בבקשה להציל את היהודים במזרח אירופה. פ' החליט להפסיק את שתיקתו, ובמסר ששודר ברדיו הוואיטקן ב-24 בדצמבר 1942 דיבר על 'מאות אלפי אדם שעל לא עוול בכפם, ורק בגלל השתייכותם ללאום או לגזע [מסויים] נידונו למוות או להכחדה הדרגתית'. ברור היה שמדובר ביהודים, אך הדבר לא נאמר במפורש.

במרס 1943 שוב כתב ברוציו: 'יהודים בפולין נרצחים בגזים או במכונות ירייה...!'

סלובקיה היתה מדינה שבה היה כומר, מונסניור יוזף טיסו, ראש המדינה: 'לכן רבה עוד יותר השערוריה ורבה גם הסכנה שאפשר יהיה לתלות את האחריות בכנסייה הקתולית עצמה'. ההיסטוריון האב ג'ון פ. מורלי (ר' ביבליוגרפיה; עמ' 92) מעיר: 'הוואיטקן לא פעל נגד גירושי היהודים, אם מתוך אדישות, אם בגלל השפעת הגרמנים, ואם מכיוון שדאג אך ורק לאינטרסים של הקתולים'.

באוגוסט 1941, אחרי מפלת צרפת וכינון משטר וישי, כתב המרשל (אנרי-) פיליפ פטן לשגרירו 'ל'כס הקדוש', ליאון בראר, וביקש ממנו לבדוק אם יתנגד הוואיטקן לחוקים נגד היהודים. בראר בדק במזכירות המדינה, והשיב שאף שהכנסייה מגנה גזענות, אין היא דוחה כל צעד נגד היהודים. מורלי ציין כי עמדת הוואיטקן לא היתה חד משמעית: היא כמעט שלא התנגדה לחוקים נגד היהודים בצרפת, והשמיעה מחאה שקטה בלבד נגד הגירושים ב-1942. נציג האפיפיור בצרפת, ולריו-ז'רר סליז', ארכיהגמון טולוז, פירסם איגרת הגמון פומבית נגד רדיפות היהודים. ה'כס הקדוש' עצמו לא הגיב בצרפת.

בגרמניה לא יכלו היהודים למצוא אדם שינסה לעצור את הרצח באמצעות פנייה לציבור. ההיסטוריון הקתולי פפלו (ראה ביבליוגרפיה) קובע, כי '... פ' לא קיבל את עמדת הגמון ברלין, קונרד פון פריזינג, שקרא לנקיטת עמדה פומבית מצד האפיפיור נגד טבח היהודים מכל הדתות [כלומר, יהודים שהתנצרו ושלא התנצרו כאחד]'. מחאותיו של הנונציוס של

האפיפיור בברלין, צ'רה אורסניגו, בפני הממשלה הנאצית היו כה חלשות, עד בינואר 1943 שאל פון פריזינג את האפיפיור, האם בכלל טוב הדבר שיש לו ייצוג בפני ממשלת גרמניה. ככל הנראה רצה פ' למנוע מעשי תגמול שהיו הנאצים עלולים לעשות בעקבות גינוי פומבי של רדיפות היהודים, ולכן השאיר את האחריות להחלטות כאלו בידי הכמורה המקומית. לאחר שב-8 בספטמבר 1943 חתמה על שביתת-נשק עם בעלות-הברית, נכבשה איטליה בידי הגרמנים. בסוף אותו חודש דרשו הנאצים 50 ק"ג זהב מהקהילה היהודית ברומא. נאמר שהוויטיקן הציע לתרום 15 ק"ג, אך ההצעה לא נתקבלה כי לא היה צורך בה. ב-16 באוקטובר 1943 אסרו הנאצים יותר מ-1,000 יהודים ברומא ושלחו אותם למוות באושוויץ. לא היתה כל התערבות מצד הוויטיקן למנוע דבר שהתרחש ממש מתחת לחלון האפיפיור. ב-28 באוקטובר 1943 שלח ארנסט פון ויצקר, שגריר גרמניה ל'כס הקדוש', דין-וחשבון למשרד החוץ הגרמני, ובו כתב:

למרות לחצים מכל עבר, לא נגרר האפיפיור לגינוי הפגנתי כלשהו של גירוש היהודים מרומא. למרות שברור לו כי אויביו ימתחו ביקורת על גישתו וכי המדינות הפרוטסטנטיות והאנגלו-סקסוניות, ינצלו בתעמולתן נגד הקתוליות, עשה האפיפיור כל שביכולתו בעניין עדין זה כדי שלא להעיב על היחסים עם ממשלת גרמניה והחוגים הגרמניים ברומא. מחברים קתולים מסבירים כי וייצקר רק ביקש למנוע תגמול של הנאצים נגד האפיפיור. אין זה משנה מכך שנכח ההתרחשויות האמורות לא נשמעה כל מחאה מצד האפיפיור. עם זאת ניצלו בעת הכיבוש הנאצי יהודים רבים במנזרים, בכנסיות ובבתי כמורה רבים ברחבי איטליה. פתיחת שעריהם של מוסדות קתוליים כה רבים בעת ובעונה אחת יכולה היתה להיעשות אך ורק על-פי הוראות מפורשות של פ'. יתר על כן: האפיפיור מחה רשמית, אף שלא בפומבי, נגד רדיפות היהודים באותן ארצות שחשב שבהן תהיה לו השפעה מסויימת. בבולגריה נתבקש ה'כס הקדוש' להציל 6,000 ילדי יהודים על-ידי העברתם לארץ-ישראל. בהזדמנות היא כתב מזכיר המדינה, החשמל מליונה, לנציג האפיפיור בוויינגטון, אמלטו צ'יקוניני והביע את הסתייגותו מהציונות.

כל תקופת כיבוש הונגריה בידי הגרמנים, מ-19 במרס 1944, פעל נציג האפיפיור בבודפשט, אנג'לו רוטה, כדי להציל את יהודי הונגריה. כבר ב-24 במרס יעץ רוטה לממשלת הונגריה למתן את תוכניתיה ביחס ליהודים. ביום התחלת הגירושים להשמדה (15 במאי 1944) מחה רוטה בשם האפיפיור נגד הגירוש המתוכנן, אך בלא הועיל. האפיפיור לא השמיע קולו בפומבי אך בעת שלטונו של העוצר מיקלוש הורטי בהונגריה התכתב פ' עימו, וב-25 ביוני 1944 שיגר מברק להורטי, וביקשו לשנות את מדיניות הונגריה כלפי היהודים, וזה לשון המברק:

נתבקשנו מטעם כמה גורמים להתערב בכדי להבטיח שהסבל שסבלו זמן כה רב בני-אדם אומללים רבים החיים בחיק האומה האצילה והאבירית [שלך] מחמת השתייכותם הלאומית

או הגזעית, לא יוארך ולא יוחמר. ליבנו האבהי, הפועל מתוך אהבה לכל בני-האדם, אינו יכול להישאר אדיש נוכח הבקשות הדחופות הללו. לכן פונה אני להוד מעלתך ופונה לרגשותיך הנאצלים, בתקווה שהוד מעלתך יעשה כל שבסמכותך כדי למנוע עוד סבל מבני-אדם אומללים כה רבים.

ב-1 ביולי השיב העוצר למברקו של האפיפיור:

קיבלתי את השדר שהבריך הוד קדושתך במלוא ההבנה ובתודה, ומבקש אני מהוד קדושתך להיות משוכנע כי הנני עושה כל שביכולתי לדאוג לכך שדרישות העקרונות הנוצריים וההומניים יכובדו. אולי יותר לי לבקש כי בשעת מבחן קשה ימשיך הוד קדושתך להתייחס בחיוב לעם ההונגרי (מובא אצל ינה לוואי, ראה ביבליוגרפיה).

כעבור זמן קצר, ב-7 ביולי 1944, שם הורטי קץ לגל הגירושים הראשן מהונגריה. אין ספק, שמחאת האפיפיור, ועמה מחאות גוסטף V מלך שוודיה, אנתוני אידן ופרנקליו דלנו רוזולט, תרמו להחלטת הורטי להפסיק את הגירושים.

לאחר עליית 'צלב החץ' לשלטון בהונגריה ב-15 באוקטובר 1944, מחה רוטה עוד פעמים רבות למען היהודים. פעולות רבות עשה רוטה עם נציגים של כמה מדינות ניטרליות, וגם הוא, כמוהו כאותם נציגים, הנפיק מסמכי הגנה (Schutzpasse) ליהודים מטעם הוויטיקן. מסמכי ההגנה סייעו להציל כ-2,500 יהודים ממשטר הטרור של 'צלב החץ'. כל הפעולות הללו היו תרומות חשובות להצלת שרידי יהדות הונגריה. ואולם, ה'כס הקדוש' לא השמיע גינוי פומבי של הגירושים למחנות ההשמדה. כבר בזמן המלחמה נשמעה בכנסייה הקתולית עצמה ביקורת על עמדת ה'כס הקדוש', מול רדיפות היהודים בידי הנאצים ועוזריהם. ב-1 ביוני 1940 השמיע החשמל אז'ן טיסרן באוזני החשמן אמניל סיארא את חששותיו, כי ההיסטוריה תמתח ביקורת על ה'כס הקדוש' על כי נקט בקו פוליטי של סתגלנות 'למען תועלתו הבלבדית'.

באוגוסט 1941 דיווח החשמן אוגוסט הלונד מפולין למזכיר המדינה, כי העם הפולני סובר שהאפיפיור זנח אותו. הדברים נאמרו נוכח הרדיפות שרדפו הגרמנים את הכנסייה הפולנית והכמורה בפולין. יחסו של האפיפיור לנציגי השלטון הנאצים 'השתנה באורח דרמטי' אחרי ספטמבר 1942, כאשר אמר לו מירון טילר כי בעלות-הברית נחושות בהחלטתן לנצח ניצחון מוחלט. הדבר מלמד לכאורה כי שיקולי 'ריאלפוליטיק' היו חשובים לפ' יותר מאשר עקרונות מוסר.

השאלה המרכזית היא, מדוע לא השמיע פ' בפומבי ובאופן נחרץ את קולו נגד אכזריות הנאצים? הנה כמה תשובות לשאלה, שהציעו מחברים קתולים:

- לא היה אפשר לצפות לתוצאות מוצלחות, וגינוי בפומבי היה זוכה בהשפעה מעטה על

הרשויות הנאציות, דבר שעלול היה לסכן את הפעולות שעוד אפשר היה לעשות;

- הצהרה פומבית עלולה היתה לפגוע ביהודים, שהאפיפיור רצה לעזור להם למעשה;

- התערבות פומבית נגד ממשלת גרמניה עלולה היתה לגרום קרע בקרב הקתולים הגרמנים ולהקמת כנסייה לאומית גרמנית, והיא היתה פועלת נגד הוויטיקן וראש הכנסייה;
 - פ' קיווה להיות מתווך בין הצדדים הלוחמים, והדבר לא עלה בקנה-אחד עם גינוי צד כלשהו מהצדדים הלוחמים; פ' עלול היה לאבד את טענתו שהוא ראוי לתפקיד עושה השלום, אם היה סר, ולו פעם אחת, מעמדו הניטרלית;
 - הצביון הבין-לאומי של הכנסייה הקתולית, אי תלונה במדיניות והעדר משוא הפנים מצידה ביחסה לכול הצדדים הלוחמים;
 - החשש כי הגסטפו תשתלט על האפיפיור והוויטיקן;
 - הפחד מן האיום ההולך וגובר של קומוניזם במזרח אירופה.
- חילוקי-הדעות ביחס לפ' והשואה נותרו בעינם. ב-1964 הגן עליו האפיפיור פאולוס VI בירושלים עם תום ביקורו בישראל. ב-12 במרס 1979 נועד האפיפיור יוהנס פאולוס II עם מנהיגים יהודים ברומא ואמר:
- 'אני שמח להזכיר בנוכחותכם את עבודתו המסורה והיעילה של קודמי פ' למען העם היהודי'. בספטמבר 1987 שוב הזכיר האפיפיור יוהנס פאולוס II במפגש עם מנהיגים יהודים אמריקנים, שהתקיים במיאמי, את 'גישתו החיובית של פ'. ואולם, העדר תגובה מצידו נוכח השואה מוסיף להיות שנוי במחלוקת.
- סיכומו של ההיסטוריון הקתולי פפלו הוא:
- חששותיו של הנונציוס אורסינגו עלו בקנה-אחד עם זהירותו המוגזמת של האפיפיור, שטחו עיניו מחמת הפחד ממעשי גמול [של הנאצים]. [...] גורל היהודים הנרדפים לא עמד בראש דאגותיהם של מנהיגי הכס הקדוש, ונוכח סירובו של פ' לגנות את פשעי הנאצים עולה השאלה אם אהבת הזולת מנחה תמיד את הכנסייה הקתולית.